

de l'entrada, o del foc, o de la sala, l'escopeta que, ja alçada la veda, es penjarà al coll per anar de cacera, en companyia d'aquell fidel gos, humil i inèdit, pels boscos i garrigues que s'escampen per la Terra Alta.

Però, això, ja és un altre tema.

Antoni NAVARRO i ESTEVE

NOTES

(1) Aquest assaig és basat en les meves vivències, com a criat de la Terra Alta —Vilalba concretament— en la memòria de converses tingudes amb persones adultes i d'altres viles veïnes, —moltes d'elles ja desaparegudes— i en la lectura i interpretació de documents al respecte, originals i inèdits. No pressuposa més valoracions que les inherents a la dinàmica històrico-tradicional.

(2) Jaume Raventós: «La Vida al Camp - Memòries d'un Caler». Editorial Balmes, Barcelona, 1962.

(3) La figura de l'Hereu —abundosa i polemitzada bibliografia— mereix, amb llur entorn i context, un segon capítol.

(4) Personatges de reconegut ressò i prestigi en diversos aspectes, han eixit de la creativitat biològica de les nostres Cases Pairals. Com és el cas, per esmentar només un sol nom representatiu, recent, a la nostra comarca, de Mossén Joan Baptista Manyà i Alcoverro.

(5) Escripura de cancel·lació d'un censal, a l'any 1785, refrendada pel Notari de Batea, Francisco Ponce de Leon. Còpia autèntica signada, a l'arxiu de casa meua.

(6) Hom troba més abundosa documentació relacionada amb l'estatus Pairal en codicils de testaments, cartes de pagament dotals, escriptures de compra-venda o permuta, acots sobre particions d'heretats, etc.

(7) Testament original del vilalbí Josep Tarragó i Melis, a l'any 1813, redactat i signat pel Regent de la Parroquial, mossén Josep Barea, amb autorització del Rector. Arxiu Parroquial de Vilalba.

(8) Dels Capítols Matrimonials, atorgats a Joaquim Navarro i Anna Folqué, de Vilalba, l'any 1798, redactats pel Notari de Corbera Raymundo Martell. Còpia autèntica signada i segellada a l'arxiu de casa meua.

(9) Emili Guanyavents: «L'Avi» a *Els Vells, font de Poesia*. Caixa de Pensions, 1936.

(10) Francesc de B. Moll: *Els Llinatges Catalans*. Editorial Moll, Col·lecció «Raixa», Palma de Mallorca, 1959.

(11) El nostre Butlletí del Centre d'Estudis de la Terra Alta ja ha publicat un treball al respecte en el seu àmbit social (Veieu números 6 i 7). «La Casa Terraltina», per Maribel Jociès.

(12) Disposo d'una relació de noms de Cases Pairals Vilalbins, antics i moderns, que convenientment classificats i verificats corresponen a les diferents alternatives d'aplicació aquí recollides.

(13) Del meu record he vist desaparèixer a Vilalba una bona dotzena d'antigues Cases Pairals, el nom i ubicació de les quals conservo registrats.

LA TERRA ALTA: LO «PEIRÓ» ESTÀ ALS PORTS

Contràriament al que passa a nivell de poble, on hi ha moltes associacions (sindicats, societats, etc.), les d'àmbit comarcal són poques (1): únicament el Centre d'Estudis de la Terra Alta, que té com a missió promoure investigacions sobre qualsevol tipus de temes terraltins, compostat per estudiosos de gran part dels pobles (2). Com s'ha vist, alguns intents de crear-ne d'altres, com la cooperativa de segon grau per a la instal·lació d'una envasadora comarcal, han fracassat.

De la mateixa manera les ocasions de trobada entre els habitants de tots els pobles de la Terra Alta, no són freqüents. Si exceptuem l'afluència de joves a un dels dos «centres de diversió» (3) durant els caps de setmana (que molts veuen com un suavitant dels frecs entre els pobles), aquelles es redueixen a l'elecció de la «pubilla comarcal» i a la romeria que la Terra Alta fa a Montserrat pel mes de novembre, de la qual en parlaré amb detall més endavant. A les festes majors de cada poble es tria una noia com a «pu-

billa» (els sistemes d'elecció són variats: de vegades es fa per votació popular, d'altres la tria l'Ajuntament...); aquesta tindrà l'obligació de presidir, al costat de les autoritats locals, tots els actes oficials de les festes. Tots els anys, al poble de qui va ser «pubilla de la Terra Alta» l'any passat, es dona aquest títol comarcal a una de les pubilles locals (i així pot aspirar al títol provincial i així successivament). Aquesta oportunitat és aprofitada pels terraltins per assistir al ball i als actes que s'organitzen al poble en qüestió.

La relativa falta d'associacions que promouguin activitats a aquest nivell no vol dir una no-identificació dels terraltins amb la seva comarca. Tot el contrari; la comarca pels nadius no és solament una circumscripció administrativa amb la qual no tenen cap relació (4). Si interiorment les rivalitats inter-pobles la caracteritzen, de cara a l'exterior, a les altres comarques catalanes, es presenta com un bloc unit. Davant de la resta de Catalunya, els pobles terraltins s'autoidentifiquen com a pertanyents a la Terra Alta.

— «Als de la Terra Alta els confundeixen molt amb los de Lleida. A naltres mos va passar un cas quan anàvem de vacances. Lo primer dia, un home que estava davant va dir: "Mira, esta d'aquí darrera és de Lleida", dic: "No senyor, sóc de la Terra Alta". És pel parlar. Una altra vegada, que vaig anar a Barcelona, vaig entrar a un estanc i hi havia un peix molt gros! però de veritat! I no sé què vaig dir. Bé, li vaig preguntar a aquell senyor "Escolti, és que és natural o és de plàstic?" diu "sí senyora— i diu;—, però al Cinca no los pesquen estos". Dic "No senyor, naltres! com no los pesquem o al Matarranya o al riu Sec (que passa per la comarca)!. No veu vostè que sóc de la Terra Alta?". I em va contestar "Bon vi", dic "Sí senyor, bon vi"».

(Gandesa 20-25 anys, dona, comerciant).

La millor manera de descobrir la identificació dels terraltins amb la seva comarca és veient la força que treuen per defensar els seus límits en situacions en què (per la manca de parlar, per exemple) se'ls confon amb d'altres. I marquen (verbalment) les fronteres introduint en els seus arguments elements físico-geogràfics i socio-culturals, sobretot ⁽⁵⁾.

LÍMITS FÍSICS ⁽⁶⁾

El medi físic de la Terra Alta és notablement diferent del de les comarques veïnes. Diferències (en la vegetació, xarxa hidrogràfica, accidents geogràfics...) que no són ignorades per la població autòctona:

— «Al Baix Ebre i a la Ribera ja comences a veure regadiu, i aquí tot és vinya. Tot és muntanya i allò és pla i arrossers, i aquí ametllers i vinya. Allí està lo riu».

(Vilalba dels Arcs. 25-30 anys, home, contractat).

El Baix Ebre i la Ribera apareixen com una zona homogènia enfront de la Terra Alta, homogeneïtat deguda al riu, a l'Ebre. Les dicotomies que assenyalen els terraltins entre ambdues zones es poden resumir en el següent esquema:

Terra Alta

Baix Ebre i la Ribera

muntanyapla
no hi ha riu important.....riu: l'Ebre
secà: vinya i ametllers.....regadius: arrossers.

A la comarca s'usa una expressió molt aclariadora d'aquesta imatge (basada en el contrast muntanya/pla) que es té del propi hàbitat. Es diu que es va *cap a baix* o es *baixa* per indicar un moviment cap a la resta de Catalunya. I passa que, si anar cap a la Ribera o el Baix Ebre és efectivament baixar hi ha d'altres comarques que estan tant o més altes (segons el pla Altebrat, el Priorat té assentada la seva població a alçades superiors: 701-800 mts), i que per tant, parlant amb propietat s'han de pujar. No obstant, pujar és endinsar-se cap a l'interior, anar cap a l'Aragó ⁽⁷⁾.

La vinya i el vi són els elements que homogeneïtzen la Terra Alta. Pel vi és coneguda la regió

(«Bon vi») contesten els altres catalans quan un terraltí s'identifica com a tal i «Terra Alta, terra del bon vi», és l'eslògan que figura a les enganxines de molts dels seus automòbils), i, encara que passat l'Ebre també es cultiva la vinya, el riu marca una discontinuïtat de l'àrea vitícola. Les vinyes terraltines es veuen interrompudes bruscament pels cultius de regadiu.

— «Tots los pobles de la Terra Alta tenen lo vi, i després passa que la Terra Alta és molt pobra, sobretot això. Lo vi és lo més important, perquè a tots los pobles se fa vi, i lo vi està a tot arreu. Però no està comercialitzat, que sí l'estigués, seria més coneguda.»

(Vilalba dels Arcs. 25-30 anys, home, contractat)

Al costat del vi, s'anomena un altre element (econòmic) definidor de la Comarca: és molt pobra. Una informant gandesana, present durant molts anys a la romeria comarcal a Montserrat, em deia que lo que es despenie dels regals que amb aquest motiu es fan a la Mare de Déu (comparats amb los del Baix Llobregat, amb els que coincideixen allà), és la pobresa de la comarca (regals: ametlles, vi, pastes...). Segons les dades del Pla Altebrat (pg. 87), la producció agrícola (en milers de pessetes) de la Terra Alta és de 606.415, mentre que la de la Ribera és de 935.288, el 1976, malgrat que la població activa agrària de la primera és més gran (2.870) que la de la segona (2.256).

LÍMITS SÒCIO-CULTURALS

Si es demana als nadius que defineixin la seva comarca, quan no anomenen les regularitats del seu medi físic, donen respostes com aquestes:

— «La Terça Alta és mig catalana i mig aragonesa.

— Per què?

— Perquè estem tocant a l'Aragó, *aquí se balla més la jota que la sardana*, de sempre.»

(Gandesa. 25-30 anys, dona, contractada)

— «Los de Caseres són més aragonesos, perquè estan més a prop de la província de Terol.

— Se'ls nota en alguna cosa?

— També amb lo parlar, perquè la Terra Alta està molt a prop de l'Aragó i *per aquí es parla un català molt barrejat* (de paraules castellanes) i *la gent sent més una jota que no pas una sardana*.»

(Gandesa. 16-20 anys, home, estudiant).

«Estos pobles com que ja partim amb l'Aragó, són de jota més que de sardana. Són més aragonesos.»

(Orta de Sant Joan. 65-70 anys, dona, jubilada)

Ja s'ha dit anteriorment ⁽⁸⁾ que els terraltins atribueixen la seva especificitat cultural a la proximitat amb l'Aragó, que la presenten com a zona liminar (la Terra Alta és mig catalana i mig aragonesa). El per què dels seus trets, èmica-

ment considerats definitoris de la comarca, està per la proximitat de la regió veïna (perquè la Terra Alta està molt a prop de l'Aragó, etc.).

La primera cosa que crida l'atenció és que els trets culturals que es consideren com rellevants per la consideració de la comarca com «mig catalana i mig aragonesa» (la presència de la jota al seu folklore i un viu vocabulari «barrejat» de castellanismes), queden dintre del que es podria anomenar el paradigma de «lo aragonés»; cap tret català (sinó la seva absència) es posa de relleu en la defensa d'aquesta consideració. D'aquests, entre altres, es poden enumerar alguns que no falten a la comarca:

1.— Les caramelles. El cor de cada poble anava a cantar per Pasqua Florida (avui no es fa per la desaparició de la majoria dels cors) a les cases bones del lloc i anaven proveïts d'un pal llarg del qual penjava una cistella, que servia per recollir tot el que des de les finestres i balcons la gent els regalava. Si eren aliments, eren repartits posteriorment entre les cases pobres; si eren diners, els del cor se'ls gastaven en un viatge o en un dinar tots plegats.

2.— El tronc de Nadal. Un tronc on hi ha amagades tota classe de llepolies es posa al costat del foc la vigília de Nadal; els nens han de fer-lo «cagar» donant-li cops i cantant tonadetes com aquestes:

— Tronc de Nadal, caga torrons i pixa vi blanc.
(fragment)
— Caga tió, si no et pegaré un cop de bastó.
(fragment)

3.— La mona de Pasqua. Els nens (fins i tot alguns adults) el dilluns de Pasqua se'n van al camp a menjar-se la mona (panet dolç típic d'aquestes dates o algun pastís), que prèviament han anat a buscar a casa dels padrins de bateig. I un llarg etcètera ⁽⁹⁾.

Així doncs, si ens poséssim a inventariar els trets culturals objectius presents a la Terra Alta, és possible que en trobéssim més dels que poden ser integrats en el paradigma de «lo català» que en el de «lo aragonés». Però el gran treball que això suposaria no ens serviria per allò que ens proposem, és a dir, per definir els límits ètnics, entenent l'ètnia com el grup o grups amb els quals s'identifica la població estudiada. Com bé afirma F. Barth a *Los grupos étnicos y sus fronteras*: els trets que es tenen en compte per definir els límits ètnics, no són la suma de diferències «objectives», sinó solament aquelles que els actors mateixos consideren significatives (pàg. 15, Ed. F.C.E.). I pels terraltins, la llengua castellana i la jota són els trets significatius per la definició de «lo aragonés», i la sardana i la llengua catalana per «lo català». Però una llengua catalana molt centrada geogràficament en una zona i que, per descomptat, no és la de tota Catalunya, ja que s'identifica amb la parla de Girona i Barcelona (aquesta en menor grau).

— «A Girona són més catalans, perquè tenen

lo parlar més... és el lloc que parlen millor lo català, que parlen lo català correcte».
(Orta de Sant Joan. 60-65 anys, home, comerciant).

Girona és el model de «catalanitat» si pensem que la seva manera de parlar és la que es considera per excel·lència i que presumiblement el lloc d'origen de la sardana (la Selva, l'Empordà). El fet que a d'altres comarques catalanes (com les dues que hem esmentat), la jota també formi part dels seus respectius bagatges culturals (o que el ball autòcton terraltí, la dansada, tingui ritme de jota), i que no es parli el català de Girona, no és obstacle perquè aquest i la sardana siguin els trets definitoris de la catalanitat: si això succeeix, és perquè aquestes comarques també han sofert processos de «contaminació cultural».

Pel que fa al dialecte local, els informants assenyalen com a signes d'aragonització (o castellanització per sinècdoke), més que formes sintàctiques per exemple, la presència al seu vocabulari de certes paraules, i el so peculiar de la «a» en alguns pobles ⁽¹¹⁾. Els vocables evocats més freqüentment són: «pues» (en lloc de doncs), els articles determinats «lo» i «los» (en lloc de el i els), els adjectius i pronoms demostratius «este» i «ese» amb els seus plurals i femenins (en lloc d'aquest i aqueix), «menos» (en lloc de menys), etc.

La castellanització de la parla, com ja s'ha dit, no és exclusiu de la Terra Alta; a la Ribera i al Baix Ebre també passa (al Baix Ebre a causa de la proximitat amb Castelló). Així doncs, resulta que els terraltins defineixen culturalment la seva comarca com una zona intermèdia, caracteritzada per la barreja de trets, cosa que també succeeix a les comarques veïnes. No és contradictori que s'intenti defensar els límits comarcals al·legant la presència dintre d'ells d'uns trets que no falten a les altres comarques? La «barreja» sembla ser més un element homogeneïtzador de les tres comarques que diferenciador, i el que desentona és que els informants fan referència quasi sempre a la Terra Alta (i no a les Terres de l'Ebre, per exemple) com mig catalana i mig aragonesa. Una primera resposta que aclarís aquesta contradicció podria consistir que al Baix Ebre la barreja és de trets catalans amb valencians i menys amb aragonesos, però el cas de la Ribera queda sense aclarir, ja que es troba en una situació semblant a la de la Terra Alta. L'explicació més creïble és que els terraltins quan prenen la «barreja» com autodefinidòria s'estan comparant no al Baix Ebre o a la Ribera, sinó al paradigma de «lo català», és a dir a la que es podria anomenar «una Catalunya abstracta» (solament en alguns aspectes assimilable a una Girona poc coneguda). Respecte a les comarques veïnes, els terraltins tenen en compte altres trets diferenciadors per marcar els seus límits; un d'ells és la diferent pronúncia de la «e».

— «És que cada comarca té les seues pa-

Pels terraltins la presència de trets barrejats en la seva cultura no suposa ni la indeterminació de la seva identitat ni la defensa d'una identitat contraposada a la catalana: ser terraltins és una manera de ser catalans. El raonament de les relacions entre trets culturals significatius i identitat és la següent:

TRETS: Absència de la sardana (presència de la jota aragonesa i de la dansada) + Parla catalana influenciada pel castellà (a través de la regió veïna) = Cultura «mig catalana i mig aragonesa».

Cosa que implica:

IDENTITAT: Catalana (essencial). És a dir, que no implica ni identitat aragonesa ni indeterminació de la identitat.

Els terraltins reconeixen tenir una semblança més gran (culturalment) entre ells i els pobles aragonesos catalano-parlants que ells i altres comarques de la regió de la qual formen part. Alguns problemes que tenen en comú els apropen encara més: si a Catalunya s'ha dubtat de la catalanitat de la Terra Alta i les altres comarques de l'Ebre, a l'Aragó s'ha dubtat de l'aragonesitat dels pobles del Matarranya. Però la identificació amb aquests pobles no es fa a costa del seu sentiment catalanòfil, sinó de l'aragonesitat d'aquells.

A— «Los d'aquí, de la Terra Alta, per això de les jotes són uns catalans tirant a aragonesos i allà són aragonesos tirant a catalans».

B— «Jo per aragonesos no els tinc».

A— «Jo als de per aquí tampoc».

B— «Un de Calaceit, jo no penso que és aragons».

(Gandesa. Grup de dones de 20 a 30 anys).

Si es té en compte que els pobles del Matarranya defensen amb fervor la seva aragonesitat (potser pels mateixos motius que els terraltins ho fan amb la seva catalanitat: perquè es dubta d'ella), sembla que jutgen el seu cas amb un patró diferent al d'aquells. És a dir, si en el seu cas el que consideren important per determinar la identitat de la zona del Matarranya pels seus trets (parlen un «barrejat» entre català i castellà...), fan el mateix pel que respecta a la Terra Alta fan los de «l'altra banda de l'Ebre». Pels terraltins, no solament la frontera de l'Aragó no és a la línia de l'Ebre o als límits de la Terra Alta (que exclourien aquesta comarca de Catalunya) sinó que, si s'hagués de canviar l'actual frontera polític-administrativa, s'hauria d'endinsar a la regió aragonesa.

Per acabar amb aquest tema és necessari puntualitzar que l'opinió dels de l'altra banda de l'Ebre és compartida per alguns terraltins que són partidaris del que podria anomenar-se «reforma cultural» de la comarca, que consistiria principalment, en fer desaparèixer la jota i implantar la sardana.

— «És que aquí, a la Terra Alta, no se senten

catalans. Ja ho has pogut veure per lo de la jota, hi ha una polèmica, perquè tothom està en contra de la carta al director aquella. Tothom em pregunta "de qui és?, de qui és aquella carta?" Llavors, això demostra que aquí no tenim moltes arrels catalanes».

(Gandesa. 20-25 anys, dona, comerciant).

Vegem a través de la polèmica de la qual ens parla l'informant com es desmarquen les dues postures: la dels que, deixant a un costat la liminalitat cultural (que és assumida), defensen la catalanitat de la comarca (encara que en un principi es concreti el tema de Gandesa, no es pot dubtar que afecta a tota la comarca, i les respostes a la carta al director de la qual la polèmica sorgeix ho demostren); i la dels que, basant-se en el gust per la jota, consideren que els terraltins s'identifiquen més amb els aragonesos que amb els catalans. La polèmica com també es desprèn de la citació anterior, va sobrepassar les pàgines de la revista i durant bastant temps no es va sentir parlar d'altra cosa a la comarca.

Carta al director iniciadora de la controvèrsia («Les jotes» de D.F.M., al nº 2 d'ALHORA).

— «Escriu aquesta carta al director perquè em dona possibilitat d'expressar algunes opinions meves entorn a la identitat d'alguns gandesans, que crec que s'identifiquen més com a aragonesos que com a catalans».

No arribo a explicar-me com la jota ve a Gandesa any darrera any; no arribo a explicar-me com els organitzadors d'algunes festes a Gandesa no fan res per portar uns altres actes catalans que ens farien conèixer i gaudir de la nostra cultura, per alguns oblidada, per altres no aplegada. Evidentment hi ha una mena d'actes i espectacles catalans que podrien suplantar la citada jota i que, a més a més, almenys a mi, m'agradaria anar a veure.

(Es critica després el fet que la Rondalla Fontcalda de la localitat tingui un gran repertori de jotes)...

Carta de contestació de la Rondalla Fontcalda (nº 3 de la revista):

— «...Hi ha una relació de valors i sentiments que són indiscutibles: la família, el poble, la comarca, la província, la regió... Aquests valors ens diuen que som catalans i gandesans i dintre de les nostres limitacions i possibilitats, hem volgut revivir el folklore gandesà, que és cultura del nostre poble. I aquest folklore és la jota i la dansada... Puntualitzem: no ens identifiquem com a aragonesos, som i ens sentim catalans, però abans, gandesans, i aclarim a l'anònim de la crítica que el folklore és cultura, però si s'ha d'aprendre, si no és autòcton i tramès de pares a fills, no és folklore, i per tant no és cultura d'un poble...».

— Carta d'Àngel Monlleó Galcerà de Batea titulada «La Terra Alta i la jota» (nº 4 d'ALHORA):

— «...creiem que, en general, rebutjar la jota per forastera tan alegrement com fa el senyor/

senyora D.F.M. és molt poc seriós perquè suposa, en primer lloc, ignorar que la jota, en tant que dansa heretada dels àrabs... està en la base de la nostra cultura com ho prova el fet que encara estigui ben viva al Pinell, Bot i la Fatarella... Si, per altra banda, el refús de D.F.M. és únicament cap a la jota aragonesa, que tot sovint sentim cantar i tocar a casa nostra, aquest palesa una manca de sensibilitat a l'hora de saber i voler entendre aquells vellets que quan senten una jota, encara que sigui aragonesa se'ls posa la carn de gallina, o aquells altres, no tan joves, que gaudeixen i frueixen escoltant-la a la plaça o a la romeria...

En definitiva, la jota —fins i tot l'aragonesa—, a casa nostra no és tan forastera com el senyor/senyora D.F.M. vol suposar. Si més no, no ho és tant com, per posar uns exemples, pot ser-ho la sardana, una dansa que a Reus... no va ser ballada per primer cop fins l'any 1908; o com les havaneres...».

El que sorprèn de totes aquestes declaracions i respostes és que la catalanitat o no d'una comarca pugui ser afirmada o negada amb la consideració d'un sol tret cultural: la significança del mateix deu ser «èmicament» molt densa. I és encara més sorprenent que alguns terraltins, que confessen sentir-se més atrets per la jota que per la sardana, oposen, acte seguit «i sóc català! eh!», com pressuposant que l'interlocutor podria arribar a una conclusió contrària.

Resumint, malgrat la continuïtat de trets culturals a ambdós costats de la frontera político-administrativa entre la Terra Alta i el Baix Aragó catalano-parlant, la identitat té límits fixos (em deia una dona de Caseres a qui em vaig dirigir en castellà i no en català, per mostrar-me en quin idioma hauria de fer-ho, va dir-me «Saps que passat el riu és Catalunya, ja?»), i aquesta identitat pels terraltins és la catalana (als Ports, a la part més occidental, se li diu popularment El Peiró, és a dir, el punt on s'ajunten els termes, en aquest cas els de Catalunya, Aragó i València).

De tot el que s'ha dit fins ara, es podria treure la conclusió que s'han barrejat inadecuadament dos temes: la identitat amb la comarca i la identitat amb la regió o nació. Però a la Terra Alta estan íntimament relacionades, sobretot perquè la majoria de les vegades la defensa de la catalanitat va dirigida a defensar els límits comarcals i a l'inrevés. Primer, quan la frontera de la Terra Alta es posa a l'Algars s'està indicant que allà es troba Catalunya (el mateix passa si es situa al Matarranya); i, segon, quan es defensa la catalanitat de la comarca es pretén marcar els límits de la Terra Alta enfront de les comarques veïnes i, principalment, al Baix Ebre, que, pels terraltins, també té tendències segregacionistes respecte a Catalunya. No voler ser de la «quinta província» és no voler ser de la província de Tortosa, i una manera de demostrar que no es pertany a ella és mitjançant l'afirmació d'un sentiment catalanòfil.

Recolzant aquesta tesi és el fet que el més important ritual d'identificació amb Catalunya, la romeria de la Terra Alta a Montserrat, ho sigui també d'identificació amb la comarca.

Deixem que ens ho expliquin:

— «Als voltants del primer diumenge de novembre també fem una romeria comarcal a Montserrat, després altres comarques del bisbat han fet el mateix, però naltres, hem començat més prompte, i aquest any complirem la novena... I és molt estimable la romeria que fem a Montserrat, fins i tot com a record d'això, de les romeries, hem posat a un passeig que hi ha allà a Montserrat, que es diu «camí dels Degotalls», hem posat una majòlica, una ceràmica de la Mare de Déu de la Fontcalda, emmarcada amb els escuts de la comarca... i ara va la gent d'aquí a Montserrat i sol arribar-se també a visitar la Mare de Déu de la Fontcalda. És molt bonic.» (Gandesa, 50-55 anys, home)

La Mare de Déu de la Fontcalda, situada al terme municipal de la capital terraltina (Gandesa), és també un símbol de la Terra Alta (el fet que s'hagi emmarcat amb tots els escuts de tots els pobles de la comarca a la majòlica col·locada al camí dels Degotalls, ho posa de manifest. Però mentre a la romeria comarcal que es fa a la Fontcalda no té gaire concurrència (molts terraltins als que vaig interrogar sobre el tema, ho desconeixien), a la romeria comarcal a Montserrat (patrona de Catalunya) l'assistència és bastant quantiosa, i és aquí quan els romeus aprofiten per anar a veure la Mare de Déu de la Fontcalda. A més a més, a la romeria a Montserrat no solament hi participen terraltins residents a la comarca, sinó que també ho fan els que han emigrat a altres comarques, i, sobretot els de l'UTAB (Associació de la Terra Alta a Barcelona). La presència a Montserrat de la comarca és completa; és una de les poques vegades en què tots els terraltins de dintre es reuneixen amb els de fora (quan aquests tornen als seus llocs d'origen per les Festes Majors, el contacte és entre els «fills del poble que estan a Barcelona» sobretot i el poble).

— «Jo vaig anar l'any passat a una romeria (la comarcal a Montserrat), i cada poble porta coses que dona a la Mare de Déu de Montserrat. Lo típic, los de Corbera una bota de vi, los de Gandesa ametlles, de la Fatarella avellanes, feto així. Cada poble ho compra ell, és l'església de cada poble.» (Gandesa, 16-20 anys, dona, estudiants)

La dialèctica entre els nivells d'identitat (o principi de fusió/fissió dels segments segons Evans-Pritchard) es caracteritza perquè la identificació amb un segment d'un nivell (un poble per exemple), es realitza en contraposició (marcant les diferències) amb altres segments del mateix nivell (poble enfront al poble). En el moment que agafa importància la identificació amb un segment d'un nivell superior (que inclogui segments de l'immediat inferior: la comarca feta de

pobles) les diferències que es donaven com existents entre aquests últims es deixen de costat i les seves semblances adquireixen importància.

Tenint això en compte no es pot dubtar que la romeria a Montserrat constitueix una ritualització de la dialèctica dels nivells d'identitat:

1.— No totes les cases fan regals a la Mare de Déu (l'únic fix és el de l'església de cada poble), però si és així, encara que hi hagi més d'un pelegrí de la mateixa casa, solament fan un regal.

2.— Cada poble, mitjançant la seva parròquia, porta un regal a Montserrat (uns ametlles, altres vi...). Els vilalbins estaven aquest any una mica ressentits amb la parròquia perquè en haver fet —segons la seva opinió— un regal insuficient, «els havia deixat malament» davant dels altres pobles que els havien portat millors.

3.— La romeria es fa a nivell comarcal, és la de la Terra Alta. Una vegada a Montserrat, la comparació dels regals es fa amb relació a les comarques amb les quals es coincideix aquest dia. Si es pensa que la Terra Alta dona a través dels seus regals la imatge de comarca pobra és perquè els del Baix Llobregat són més rics.

4.— La romeria es fa a Montserrat, santuari de la patrona de Catalunya, i a ella s'ofereixen els regals. (16).

Maribel JOCILES RUBIO
Llicenciada en sociologia
Especialitzada en Antropologia social

NOTES:

(1) Aquest treball va ser fet bàsicament durant la segona meitat de l'any 1982. En aquell període no vaig tenir notícies de més associacions a aquest nivell, ja que, per exemple, la inclusió, com a comarca, de la Terra Alta al Consell Intercomarcal de les Terres de l'Ebre, crec que posa de manifest sobretot una integració a nivell supracomarcal.

(2) El BUTLLETÍ del Centre d'Estudis de la Terra Alta (nº 0, novembre del 1982) ha acabat amb la situació de fragmentació informativa; les publicacions periòdiques fins aleshores existents (l'ALHORA mensual de Gandesa, l'anyal «Vilalba camina a Berrús»...) tenien un àmbit municipal.

(3) Durant el meu treball de camp, Orta de Sant Joan encara exercia una important atracció sobre els pobles del costat. Per altra banda si no es parla del comerç de Gandesa com a factor d'integració socio-econòmic de la comarca és perquè tan sols els municipis més propers (Bot, Vilalba, Pinell, Corbera), van amb regularitat a comprar a aquesta vila, i per a d'altres com Orta, Arnes, Prat de Comte o la Fatarella, Gandesa ni tan sols fa de mercat intermedi entre els locals i els més especialitzats de Tortosa o Móra d'Ebre, on van directament.

(4) No pretenc entrar en la polèmica de si els criteris emprats per la Ponència de Divisió Territorial per la delimitació de la Terra Alta van ser o no els adequats, de la millor o pitjor idoneïtat del nom que li van imposar (Terra Alta/Castellania) ni tampoc de la qüestió de si la identitat amb la comarca és conseqüència de la mateixa divisió administrativa, o, pel contrari, era preexistent. Pel que aquí es vol —explicar de quina manera es manifesta aquesta identitat en els territoris— aquelles qüestions perden importància, encara que (ben cert) no passa el mateix per altres tipus de plantejaments, que no els plantejo, com el de l'explicació del sorgiment-origen d'aquesta identitat.

(5) Alguns erudits, com Mossèn J.B. Manyà, utilitzen a més a més argumentacions històriques (com el fet que en temps dels Hospitalers de sant Joan de Jerusalem — presents a la comarca des del 1317— Gandesa fos la capital política de la Castellania d'Amposta, amb jurisdicció sobre un territori lleugerament més extens que el de la comarca actual. Però en les entrevistes directes sobre el tema, en què em baso, aquest tipus d'arguments no es fan palesos.

(6) No insisteixo massa en la utilització d'elements físico-geogràfics a l'argumentació de la identitat i de la manipulació del seu objecte, perquè és un tema que he tractat en un altre lloc.

(7) Aquestes expressions s'ajusten més a moviments reals quena es refereixen a desplaçaments dintre de la comarca: pobles com Orta, Vilalba, Batea, etc., per exemple, baixen cap a Gandesa, per tractar-se d'una ciutat més baixa.

(8) Em refereixo al mateix del punt (6).

(9) Costums semblants al Tronc de Nadal o a la Mona de Pasqua, existeixen a d'altres regions de l'Estat (Osca, Terol, etc.). No obstant això, part de la població catalana les considera com a pròpies, com a catalanes.

(10) Dintre dels paradigmes s'inclouen també altres elements (caràcter dels habitants de cada una de les regions, etc.), que en aquest breu article no poden ser tractats. Solament es tindran en compte aquells que són emprats més freqüentment per afirmar la limitarietat de la Terra Alta.

(11) Un altre tret del dialecte local (no present a les comarques valencianes i que no és assenyalat pels informants) és la formació peculiar del present de subjuntiu d'alguns verbs, a través de desinències en «o».

(12) Independentment del fet que l'intent de crear una «quinta província» per part de Tortosa s'hagi produït o no, els llocs del Camp de Tarragona, Conca de Barberà i Baix Penedès, que són els que conec de la resta de Catalunya, que utilitzen aquesta expressió, «quinta província», per anomenar coses molt diferents a aquest «suposat» conat de segregació, creença en què es basa sobretot, com corroboradora del que amb el terme es pretén dir: que es tracta d'una zona «d'un català mal parlat» i de «costums que no són de Catalunya».

— «Nosaltres a la part d'allà a baix li diem la quinta província; bé, la cinquena província, però diem la quinta província. Són les comarques marginades que tenen paraules que són castellanes, i fan "corridos de toros" i coses d'estes que se surten completament de les costums de Catalunya. Són coses més bé de València».

— «I quina és la quinta província exactament?»

— «Doncs, tota la part aquella de Móra i Gandesa, de Tortosa, Ulldecona... Tot allò, però sobretot Tortosa. En aquella part em sembla que van voler formar una província o vegueria a part».

(La Selva del Camp, 25-30 anys, home, empleat).

(13) El treball de camp del Baix Ebre i Montsià em permet suposar que, a excepció d'alguns sectors minoritaris, la població d'aquestes comarques té, tanmateix, un fort sentiment catalanòfil.

(14) Aquest tipus d'actituds no són tan generalitzades entre la població del Baix Ebre i del Montsià com se diu; per altra banda sempre em sorgi el dubte en relació al seu significat real. ¿Estaven reflectint una identitat contraposada a la catalana, o són, en realitat, una resposta defensiva davant la marginació que pateixen? Molts habitants d'aquestes comarques se senten tractats com a catalans de segona categoria: ¿i no pot passar que sigui una reacció davant la infravaloració que pateixen per la manera de parlar, els costums, hàbits, etc.?

(15) Estic parlant que determinats tipus de comportament els reciclen com a símbol; un d'ells és el fet abans esmentat com que la Fontcalda sigui, encara ara, el lloc de la Terra Alta on van més persones dels altres pobles a complir promeses fetes a la Mare de Déu, o que a la romeria comarcal es vagi, precisament a la Fontcalda, o que tinguessin lloc allà els antics campaments anuals dels escolans de totes les parròquies, etc. No es tracta d'un símbol expressament reconegut, és més, estic segura que de preguntar-li a algú (de la Pobla o del Pinell o de la mateixa Gandesa), em diria categò-

ricament que no; però és cert que s'utilitza com a tal, en moltes ocasions.

(16) D'aquest esquema ha quedat exclosa la província. La identificació amb ella no és molt extensa. Al marge de la resta de Catalunya els terratinos es defineixen principalment com de la Terra Alta, o de la zona de Gandesa, i poques vegades com a tarragonins, en canvi es donen a conèixer com de

la província de Tarragona davant de persones que no saben on és la Terra Alta, un madrileny, per exemple. La província surt a reluir, no obstant, quan es parla de la marginació que —es pensen— han patit Tarragona i Lleida enfront de Barcelona i Girona (molt més riques), o quan es distingeixen zones que parlen el català correcte (Girona i Barcelona) de les que no el parlen tan correctament (Lleida i Tarragona).

APORTACIONS A LA HISTÒRIA D'ORTA (IV) LES «CONSUETUDS» D'ORTA

Jaume Cots i Gorchs ens explica, en un article de la revista «Estudis Universitaris Catalans» de l'any 1930, que fent recerques a l'Arxiu Històric Nacional de Madrid, va trobar al departament d'Ordres Militars, secció de l'Hospitalària de Sant Joan de Jerusalem, i dins del cartoral de la castellania d'Amposta, el pergami registrat amb la signatura corresponent (plecs 355 a 357, lig. 6., n.º 2), el qual es considerava desaparegut, després del trasllat que es va fer de tot el fons bibliogràfic que es trobava a l'arxiu d'aquella orde a Saragossa, a l'Històric Nacional de Madrid, a les darreries del segle passat (1871). Aquest pergami contenia les consuetuds, llavors encara inèdites, de la vila i terme d'Orta, aprovades des de l'any 1296 (regnant Jaume II el Just) de comú acord entre la municipalitat, Consell o Universitat de la vila d'Orta i l'Orde del Temple, en aquells temps representada pel seu mestre Berenguer de Cardona, i essent comanador d'ella, a Orta, Eiximenis de Lenda, successor de Guillem de Miravet.

Les consuetuds són fruit del desenvolupament del municipi medieval arreu de Catalunya al llarg del segle XIII i sorgeixen com a resposta als dubtes sobre l'observança i aplicació de les Consuetudines civitatis Ilerde a Orta; així es redacten per escrit uns determinats usatges i costums, en virtut de la facultat que tenien les universitats de fer ordinacions per llur bon règim municipal, així com per a la recta administració de justícia.

1. Què s'entén per usatges?

Són un aplec de normes jurídiques de diferents procedències recollides des del s. XII en el cas dels Usatges de Barcelona. Els usatges són la base inicial i primària del dret català.

2. Què són els costums?

El costum és una manera de fer, d'obrar, establerta per un llarg ús. Consuetud, vol dir exactament el mateix; així, quan parlem de dret consuetudinari ens referim a aquell que es funda en el costum.

Segons els principis del dret català, per tal que el costum tingui força de llei cal que sigui raonable, espontani, repetit o prescrit (durant trenta anys o més) i provat.

3. Què tenien a veure amb les Consuetudines Ilerdenses?

Els costums de Lleida eren una recopilació del dret lleidatà duta a terme el 1228. El text originari era redactat en llatí i fou traduït al català al començament del s. XIV. Recollien la normativa donada a la ciutat pels reis, els costums escrits, els estatuts i els bans dictats pels consols lleidatans i els usos fins aleshores no escrits. L'ordre de preferència establert fou: costums, privilegis, usatges, lleis gòtiques i, en darrer terme, lleis romanes.

Fins a la redacció de les Consuetuds d'Orta, regien al poble les Consuetuds de Lleida; en aquestes lleis es basaven els templers per governar la vila i el seu terme. Però van sorgir discussions i litigis entre el comanador de l'orde, llavors Guillem de Miravet, i els habitants del poble, fins que tots van reconèixer que allò que existia veritablement eren uns determinats usatges i costums que regien d'antic com a privatis i peculiars del municipi; després de l'oportú consell i previ l'assessorament de l'Orde, es redactaren per escrit i foren concedits, com dèiem, pel Gran Mestre de l'Orde del Temple, Berenguer de Cardona, a suplicació dels habitants i prohoms⁽¹⁾ de la vila. Foren signats de comú acord, en forma contractual, redactats i escrits en llatí.

4. Què era el Consell o Universitat d'Orta?

Era un òrgan deliberatiu i de govern del municipi. Originàriament era integrat per tots els veïns (consell obert). Sovint, però, es reunia un consell restringit, que aplegava només una part del general i actuava per delegació d'aquest. La representació de la Universitat davant l'Orde del Temple era realitzada pels seus membres més destacats o prohoms, per això se l'anomenava sovint Universitas Proborum Hominum.